

Miroslav Dachev

(Sofia, National academy for theatre and film arts - NATFA)

Archeangels, images, words

Abstract: A review by Miroslav Dachev on Momy Almalech's book *Archeangels in the Bible*, Academic Publishin House "Prof. Marin Drinov", Sofia, 2013, 159 p. ISBN 9789543225712

The book deals with the archangels in the Hebrew original of the Old Testament. According to the type of name they bear – a proper name, such as Michael, Gabriel, Raphael, or a plural common noun name, such as seraphim, cherubim, ophanim, archangels fall into two categories. The author proposes an analysis of the Hebrew names for archangels and what they stand for as the names represent a code which is untranslatable into the Indo-European languages. Revealing a part of the Hebrew picture of the world, the names convey knowledge about the archangels' nature, characteristics and functions. The author adduces culturological evidence from Bible studies, Judaism, and Christianity illustrated with examples from the Old and the New Testament which attests to the role played by the celestial being in the fates of prophets, apostles, kings, tribes, and peoples.

Мирослав Дачев

(София, НАТФИЗ)

Архангели, образи, думи

Рецензия за книгата на Мони Алмалех „Архангелите в Библията”

И докато Мария тичаше, огънят танцуваше около нея; **Гавраил** и **Михаил** избързаха напред, **Рафаил** и **Уриил** я следваха... някои апостоли се спъваха в тъмното подире им... Хванах неволно една лилия... скрих я в джоба си под туниката и си я пазя и до днес.

Така разказва приписваният на евангелист Лука апокрифен текст „Благословената Мария за пътя на душите”. Той ни връща към градината с лилиите от Благовещението,

към танца и песнопението на архангели, херувими и серафими, изпратили заедно Богородица в последния ѝ земен път. Сещам се за този текст, докато разлиствам отново книгата на Мони Алмалех „Архангелите в Библията” (Академично издателство „Проф. Марин Дринов”, 2013, 159 с.). Но защо за апокриф, защо най-напред за апокриф, след като изследването на проф. Алмалех е посветено на Библията? Въпросът донякъде е и реторичен, връзките видими и все пак... Защото една книга, достатъчно сериозна и значима още на първо четене, разказва увлекателно и запомнящо се за Архангелите в Библията. И още в първото си изречение казва, че архангелите са същества, които винаги са вълнували хората, защото са пратеници на Бога – и в юдаизма, и в християнството, и в исляма. Така книгата провокира този разговор да излезе още по-навън – там, където той някога се е водил в действителност, но вековете са пресяли думи, страници, жестове, образи и той е секнал и замръзнал в една колкото покорна, толкова и очакваща в своето надменно спокойствие текстова империя – тази на *Книгата*.

Очаквано силното изследване на проф. Мони Алмалех – поне за тези, които познаваме неговата неспокойна изследователска натура от години – разбутва смело всички пластове на тази империя: от етимологии до дълбините на семантиката; от позволени интерпретации до границата на свръхинтерпретациите. Тази граница очевидно е оставена за тълкувателите на книгата. Аз поне, вярвам и други, я виждам ясно. И съм готов да я прекрача с въпроси. Защото съм убеден, че книгата на Мони Алмалех е не толкова и не само предизвикателство към читателите и изследователите на Библията, колкото и към тези, които се занимават с апокрифна литература, с корпусите текстове от Наг Хамади и Кумран, с легендите за древен Израел. Познавам *de visu* тръпката да бъдеш на такива места, да си на сантиметри от частиците хилядолетна история, превърнала се в музейно пространство за посетители и в съдба за изследователи.

Има и други подтици, подсказани от автора, по един симпатично-семиотичен начин – *чрез отсъствия*: в иврит и в Стария завет липсва терминът „архангел”, това е гръцка дума – Аристотелов далекоглед, през който ще наблюдаваме и четем сакралността... Утвърдени в аврамическите религии са седем архангели, сред които най-често срещани **Рафаил, Габриел, Михаил и Уриил**; в изложението на книгата си Мони Алмалех добавя още две имена: **Салатиел** и **Иеремиил**. Това е канонът на книгата, изведен и следван от съдържанието до съответните отделни глави. Всяка друга поява на

архангели в изследването (важни появи, важни имена, важни контексти) следва да бъдат откривани във внимателното четене на текста. Православната църква споделя числото седем, като към безспорните **Рафаил, Габриел, Михаил и Уриил** добавя още трима: **Салтиил, Варахиил и Йехудиил**, познати от някои египетски легенди още като Садакял, Фануил и Ананял (те обаче, последните двама, не са открити във видимия обхват на изследването, не са обособени в отделно пространство, още едно симпатично отсъствие...). Разликите се събират и разминават още по-силно в полето на апокрифите, които на свой ред ни даряват с десетки нови имена, както и с нови контексти на вече познатите имена. Симптоматично е името **Метатрон** (Енох?, Михаил?, самият Бог?) – което прорязва началните страници на книгата на Мони Алмалех и което трайно присъства в апокрифната литература и легендите на древен Израил.

Проф. Мони Алмалех ориентира книгата си към всеки, който проявява интерес към ясно посочената проблематика. За този кръг читатели той е несъмнен авторитет, а книгите му – солидна основа. Но той търси и изкушени читатели, които прескачат границата на една определена религия, на *Книгата*; заглавието на изследването му копнее да надскочи Библията – нещо не съвсем характерно за него. В библейската текстостовост той е безспорен – в свои води, в море от текстове и тълкувания, за които винаги намира точните координати: смес от завидна семиотична и културологична ерудиция, вдъхновение и интерпретативни умения. И някаква, да не пропусна това, важно е, лингвистична озареност, която е неговият флогистон при всяко научно търсене. Търсенето-в-езика при него е и необходимост, и упование, за нас пък, читателите, резултатите от това търсене се превръщат в убедителен аргумент. Сега нескрито разширява този обхват на търсене, въвлича и нас.

Мони Алмалех винаги успява и да изненада, така е и тук, в тази книга. Най-напред за архангелските имена има по-малко страници, отколкото за **серафимите, офанимите и херувимите**. После, за най-познатите архангелски имена – тези на **Михаил** и **Гавриил**, разказът е пестелив, за разлика например от разказа за **Уриел**. Книгата печели от това – тя разгръща нови пространства, грабва с неочаквани фигури (не можеш да забравиш серафимите като змии), провокира (полите на Господ, полите на Господ...), извиква пророци и техните текстове в нова светлина (харесвам този Исаия), полага един до друг мистицизма и християнството през оптиката на **серафимите**, свързва огъня и сиянието с **офанимите**, оставя ни в търсене на отговор дали

серафимите са вариант на **херувимите**, превръща се в огледало, от което ни гледа **Салтиел**, а срещу него стои Езра.

Да, книгата определено печели с това. Но тя печели, поне в моите очи, и с ефектното отваряне на очаквани и възможни контексти на четене, които понякога използва силно на страниците на книгата („Книга на Енох”), понякога щедро показва (свитъците от Кумран), а понякога оставя на читателската компетентност. В Кумран са открити текстове, пише Мони Алмалех (следва детайлно посочване: 4Q529; 6Q23), „Словата на Михаил”, които разказват *допълнителни* подробности за ролята на **Михаил** като военачалник на ангелската войска. В преследване на думичката „допълнителни” любознателният читател, уверявам ви, може – в конкретния случай – да изгуби няколко години от живота си. Ето още един, съвсем различен начин на отваряне, който авторът използва в книгата си: последните редове от описанието на **Салатиел** (Шалтиел), които смело сочат липсата на това име в значими енциклопедични поредици по въпроса (Еврейска енциклопедия, Енциклопедия Юдаика). И отново потъваш в неизписаното...

Да, силата на книгата „Архангелите в Библията” е в това, което изрича на глас – заради ясните цели, точния анализ, аргументите, ерудицията, заради изказа, заради удоволствието от четенето и познанието, с което дарява. След прочита ѝ си по-богат и по-сигурен, внушава ти, че държиш в ръцете си безспорен наръчник и база данни с уместни и точни цитати. Но тя, за мен, е и в това, което не изрича на глас, но подтиква да бъде търсено, да бъде мислено – темата излиза отвъд Библията, авторът прекрасно знае *това*, авторът сам повежда към *това* – авторът търси читатели, които да превърне в преиначени автори, с които да прекроят нови пространства – на други свещени книги, на забравени и отречени книги, на корпуси за и против около тях, защото архангелите населяват и техните светове и защото премълчаните страници спояват още по-силно брънката на ангелските чинове (в съзнанието на автора, сигурен съм в това, те са писани страници).

Фаворизирал съм определени изписани страници от „Архангелите в Библията”, мога да кажа с какво вдъхновяват, да ги прочета на глас (бих прочел поне два пъти редовете за хипотезата „зеле” / „листо върху листо” като вникване в същността на херувимите, защото за мен това е нагледно изображение на метафората „*палимпсест*”/, както и за уникалните контексти на серафимите; изобщо стойностни страници като тези за серафимите, херувимите и офанимите трудно ще откриете в научната

литература и това е повод авторът да се гордее). Фаворизирал съм и *лакуни*, които авторът съзнателно оставя, защото ми позволява да пиша върху тях, да мисля заедно с него. Тук гласът ми не е по-самотен. Все по-убедено мисля, че този тип книги, които оставят пространство за другите, *съзнателно пространство за другите*, са всъщност **стойностните книги**. Притеснява ме фактът, че това, което харесвам в книгата му, може да промени моите творчески планове – ако провокацията е толкова силна и желанието ми да дописвам неустоймо, той всъщност моделира не само своята книга, но и (бъдещи) книги на другите. Върху подобно достойство си струва да се мисли. Време е, казвам го най-напред на себе си, да започнем да мислим повече върху ненаписаното в книгите. Звучи като парадокс, но е факт: можеш да изричаш неща, да отправяш послания, без видимо да си ги изписал на страниците на книгата си. **Това е неустоймата покана за диалог, която една книга и един автор отправят.**

„Когато рисуваш архангел Михаил... много разсърден и много силен...с дясната ръка държи меч, а в лявата държи душата. Архангел Гавраил с лявата ръка подава цвете на Богородица, с дясната я благославя”.

Из *Ерминия* на Дичо Зограф

„Архангелите в Библията” е заглавие на книга, която харесах от пръв поглед. И в същото време усетих като заглавие на първата част от амбициозен проект, том от поредица за Архангелите, за техния и нашия свят в техните безкрайни безтелесни, словесни и образни преплитания. Със солидна основа – Библията. Изследването събужда и оживява стотици текстове, сюжети, митологични представи, разбърква ги смело. И очаква интелектуалната игра с подреждането на вече оживелите представи да продължи. Ето какво се случи с мен.

В началото бяха образите. Всъщност те бяха *преди* книгата – от мига, в който Мони Алмалех ме попита във връзка с книгата, която пише за архангелите, дали имам в архива си такива изображения от моите експедиции до светите земи и най-вече от светогорските манастири – те бяха очакване. Вероятно за това след прочита на книгата най-напред дойдоха разбъркани представи и спомени от визуални образи на херувими, серафими и ангели, преподреждани през годините ту през ангелските чинове на Дионисий Ареопагит, ту през Ерминиите; обиколих през призмата на книгата Светите места и архивите от снимки на стенописи и икони, видях с нови очи познати образи. Видях как зографи са спазвали, но и допълвали канона с ново светоусещане. Задахох си въпрос, на който, признавам, не успях да отговоря – чии архангелски изображения

всъщност съм виждал през живота си, различавал ли съм онези от тях, които са отвъд първите четири (**Михаил, Гавраил, Рафаил, Уриил**) и отвъд образа на **Сатанаил** и свързвал ли съм ги с някаква опорна точка в конкретен библейски текст? Но пък си отговорих на въпроса, че Зографският наръчник на Захари Зограф (НАИМ№11) например, който съдържа частичен препис на най-известната светогорска ерминия, тази на Дионисий Фурнографият, и който той е използвал през целия си творчески път, може да ми даде ново разбиране за ангелските образи в стенописите му в нартекса на Великата лавра, ако го свържа с някои аргументирани тези от книгата на Мони Алмалех.

И още – там, където религиозните системи позволяват, както е в християнството, темата за Архангелите просто излиза отвъд словото, ние вече мислим за образа, за изобразяването, а това ще рече – за Ерминии и зографи, за стенописни ансамбли и икони, за традиции и школи... Един от многото спомени, които остават от всяко първо влизане в църква, е този от царските двери: лъчът светлина, докосващ очакващата и притихнала Мария, притихналите криле на благовестието, защото мигът е сакрален, ангелският образ, **Гавраил**, в плът не от думи, а визия, която усмихва и вдъхва надежда за предстоящо Рождество. И тогава образът извиква словото, и тогава евангелските текстове се раждат сами в притихналия светъл полумрак пред иконостаса. Книгата на Мони Алмалех не може да не поведе и натам, ако при четенето ѝ този спомен оживее.

После книгата извика множество познати текстове извън Библията. И настъпиха очакваните интелектуални безпокойства, което ще рече, че всяко направено „откритие“ или сравнение с написаното в „Архангелите в Библията“ води както до удовлетвореност от умножените контексти, така и до усещането, че трябва да поемеш по тях, да ги извървиш, понякога дори докрай. Ето как една книга успява да продължава да пише, след като привидно е приключила с това, ето невидимата ѝ сила. Едва ли бих написал следващите страници, ако не беше книгата на Мони Алмалех.

Няколко примера.

В една от легендите на древен Израил, „*Ангелите – принцове или архангели*“, където седемте ангели са **Михаил, Гавриил, Уриел, Рафаел, Метатрон, Сандалфон и Редия**, местата на **Михаил** и **Гавраил** са контаминирани – **Михаил**, направен от сняг, е предвестник и вестител, носи добрите новини, а **Гавраил**, създаден от огън, е силата на Господаря на вселената; изразява божествената справедливост и наказание. **Гавраил** е този, който разрушава Содом (редом със Саммаел двамата са ангели на смъртта и

получават заповедите си от Метатрон), друг архангел, **Рафаел**, е натоварен с мисията да спаси Лот от унищожението на Содом и Гомор. И още нещо поучително: **Гавраил** и **Рафаел** са наказани да стоят 138 години на земята след разрушаването на Содом, защото дръзнали да кажат на Лот, че *те* ще унищожат града, сякаш изпълнявали *своя* мисия, а не тази на *Бог*. Има порядък не само сред ангелите, но и в сложната мистична система от отношения между Бог и човек, в която архангелите имат определени места и определена мисия, които не бива да нарушават. Пак в тази легенда архангелът **Метатрон** е ангелът на Бог, който говори с Мойсей от името на Господаря на вселената; свиреп и отмъстителен ангел по отношение на онези, които се отказват от името Божие; най-върховен в йерархията на архангелите („Историята на Елиша бен Абуя и Метатрон”, друга легенда, добавя усещането, че **Метатрон** е Енох, като едновременно с това дава ясна представа за функциите на серафими, офаними и херувими).

С извикването на една такава легенда разговорът между книгите вече е започнал. Дори да остане самотен, той е в състояние да започне да пише или дописва сюжет. Видимо е как „Архангелите в Библията” създава силни сюжетни полета, в които читателят е поканен да участва – той трябва сам да сглоби и разгърне, за да блеснат имена и фигури по един запомнящ се начин. Към фигурата на старозаветния **Габриел** (тъкувателят на видения при Данаил) той трябва да слепи **Гавраил** от старозаветните легенди на древен Израел (унищожителят на Содом) и този от Талмуда (принца на огъня); към фигурата на благовестителя **Гавраил** от Новия завет трябва да слепи благовестителя **Гавраил** от Светогорското предание за „Достойно ест”, който в притихналата светлина на литургията изпява един от най-хубавите Богородични химни (удвояване на Благовестието) и превръща един смълчан и труднодостъпен кът близо до Атонската столица Карея в място, достойно за поклонение; в тази конфигурация на благовестяване и съхраняване участва и Гавраил от апокрифите (отвъд християнството – и Джибрил от Корана). Но тук вече е и появилата се контаминация с **Михаил**: **Гавраил** се превръща в наказващия, отмъстителния, в ангел на смъртта, за да остави благовестието на **Михаил** в някои от легендите на древен Израел. Въпросът защо и как стават промените, в какви контексти те оживяват, вече се превръща в наблюдение и изследване на културни кодове. „Архангелите в Библията” е чудесен пътеводител към редица културни кодове, свързващи светоусещането на човека с безплътните сили и с проявите на Божественото в рамките на трите големи религии.

Друга легенда на древен Израил, „Войната в небесата и падналите ангели”, подхваща разговор с главата „Падналите ангели” от книгата на Мони Алмалех. Легендата разкрива природата на **Саммаел или Сатана** като ангел на смъртта, един от серафимите, а Шемазай и Азаел – негови последователи. Същият този образ, този път под името **Белиал** (Сатана) се появява и в *корпуса от текстове от Мъртво море* (G. Vermes. *The Complete Dead Sea Scrolls in English*. Penguin Books, 2004, 694 pp. Вж. в случая: *The Damascus Document /CD, 4Q265-73, 5Q12, 6Q15/*, както и *The Testament of Amram /4Q543-9, Fr.2/*, където е описан като принцът на тъмнината). Темата за неговото изобразяване е толкова необхватна дори извън новозаветния Апокалипсис, че предпочитам да я изоставя в подобен тип писане. В друг Кумрански текст (*The Book of War, 4Q285, PQ14*) още първото изречение започва с имена на архангели: „...заради Твоето име и **Михаел, Габриел, Сариел и Рафаел**...”. Именно в някои от Кумранските текстове архангел **Михаил** е отъждествяван и с Мелхиседек (*The Heavenly Prince Melchizedek, PQ13; Benedictions, 4Q280, 286-90*). На образа на архангел **Михаил**, както вярно сочи книгата на Мони Алмалех, Кумранският корпус от текстове поставя специален акцент (*Words of the Archangel Michael /4Q529, 6Q23/*). От краткия и лошо съхранен арамейски фрагмент достигат словата на архангел **Михаил** към останалите ангели, в частност към **Гавраил**. Посланието препраща към двама от синовете на Ной – Сим и Хам – и техните поколения, семитите и хамитите (вж. по-подробно *Битие, 10: 6-32*) и както предполагат част от изследователите, е свързано със строежа на Вавилонската кула, а това ще рече, че извежда на преден план нов контекст от историята за архангелите.

В *корпуса от текстове от Наг Хамади* (*The Nag Hammadi Scriptures. The revised and updated translation of Sacred Gnostic Texts. Ed. by M. Meyer, HarperCollins Publishers 2007, 844 pp.*) ни посреща по изключителен начин образът на архангел **Гамалиел**, представен предимно като служител на първото от четирите Велики светила: *Gamaliel Comes to Marsanes' Aid (64,17-65,5)*; *Gamaliel's Revelation (65,5-66,16)*; *Melchizedek: The Angel Gamaliel Identifies Himself (5,17-22)*; *The Holy Book of the Great Invisible Spirit (memory for the first, great Gamaliel, / love for the second, great Gabriel; 52,3-54,11)*. Именно в последния текст, „Свещената книга на Великия невидим дух”, всяко от четирите Велики светила – Harmozel, Oroiael, Daveithe, Eleleth – има свой служител със специфични черти. Служителят на първото Велико светило, Хармозел, е архангелът **Гамалиел**, който се обръща към **Габриел** (служител на второто Велико светило) с

думите: „Нека ангел да властва над хаоса!“ (56,2258,22). В облак от светлина **Гамалиел** пристига, заобиколен от архангели, в „Откровение на Адам“ (The Revelation of Adam: 74,26-76,7); заедно с **Габриел** придружават Великите светила и в други текстове от Наг Хамади (Melchizedek: 1,1-4,11ff – където Мелхиседек получава откровението от **Гамалиел**, ангелът от светлина; Zostrianos: 56,24-63,20; Three Forms of First Thought: 48, 15-25 – в последните два текста **Гамалиел** е изписван и като **Камалиел**).

Излязлото наскоро издание на „Деяния на Филип“, открито в Светогорския манастир Ксенофонт през 1976 г. от проф. Франсоа Бовон от Харвард (Fr. Bovon, Chr. Matthews. The Acts of Philip. A new translation. Baylor University Press, 2012, 114 pp.), извежда на преден план много от познатите черти на архангелите в корпусите от новозаветни текстове и тълкувания. Още на първите страници се появяват образите на архангелите **Михаил**, **Рафаил** и **Ориил**, със съвет към Филип в апостолската му мисия и с напомняне, че единствен Бог има право да съди и опрощава (Деяние 1: И архангел **Михаил** ме посрещна с ключ от пламък... и рече ми: „Защо се мъчиш напразно?...“; и към мен се обърнаха **Михаил**, **Рафаил** и **Ориил**...). Пореден възможен контекст към историята за архангелите... И още един, последен за нашия опит да говорим за книгата на Мони Алмалех. Повечето от нас още като студенти сме държали в ръце том първи „Апокрифи“ от поредицата „Стара българска литература“. Образите на архангели изпъстрят страниците, с което усилват усещането, че българската култура познава тези образи от векове. Там има дори специална молитва към **св. Архангел Михаил** (против мора и вещица, вампир и вятър, бодож) – все примери, че и средновековният българин, по подобие на юдеите и ранните християни, е търсил в тези създания упование и закрила, изпитвал е страх и трепет. Дали ги е познавал така, както ние днес? Дали натрупаното през вековете знание не ни подвежда? – въпрос, на който трудно бих могъл да отговоря. Защото това означава да мога да отговоря лесно и на следващия въпрос – доближава ли ни книгата на Мони Алмалех още повече до архангелите – тяхната природа, нашата обвързаност с тях. Че тя ни дарява с ново знание и с нова чувствителност за тях, че преподава успешно натрупаните знания до момента, е безспорно. Но ако това не бъде положено в различните контексти на нашето лично познание и личен опит, ако не бръкне в нашето светоусещане – книгата може просто да остане един красив къс слово. За да заживее истински, книгата трябва да бъде положена на мястото ѝ, което всеки трябва да избере сам. За да успява да я свързва с други книги и да създава нови вселени. Но и с други образи: подобно усещане поражда и

архангелите от картините на Андрей Янев в тематичната изложба „Тайнства” – представях я точно преди година, пак в навечерието на Архангеловден...

Книгата трябва да бъде положена на мястото ѝ, казвам, и се усмихвам. Когато получих тази книга от автора, не я сложих при другите негови книги. Инстинктивно я сложих при Библията. Но имам доста Библии, все на различни места. Сложих я при тази Библия, която стои редом с ръкописите от Наг Хамади и Кумран, където бяха и легендите от древен Израил. Вярвах и вярвам (тази надежда тлее отвъд името на розата), че там тя ще се чувства по-добре, че думите ще се намерят, че книгите ще разговарят и че аз ще мога да чуя нещо от техните безмълвни разговори. И че дочутото ще ме отведе в нови посоки, към които книгата ме приканя, ще родят нови думи.

„Рафаил – Архангелът, чиято задача в небето е да се грижи за всички невръстни деца – се приведе, даде ѝ да помирише една уханна лилия и я целуна по челото...”

Из „Благословената Мария за пътя на душите”

Ето че идва и техният ден, на Архангелите. Може би безплатното им присъствие ще се преобрази в образи, в думи, които ние ще видим или подминем; ще имаме ли сетива за това? Може би това преобразяване в думи или образи ще го направят самите те, може би и някой от нас хората. И когато го правим ние, хората, не го ли правят всъщност (и) те? Може да се случи в сиянието около пламъчето на църковната свещ, може и при тихия звук от разгръщането на библейските страници. Ако сме благословени по пътя на душите, може би някога ще узнаем. А книги като тази на Мони Алмалех са част от този път.

(текстът може да се прочете и в ©2012-2013
Център за семиотични и културн
изследвания)